

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ

وَالصَّلَاةُ وَالزَّكَاةُ وَالْحَقُّ وَالْوَظْفُ

درس ایران و کشورهای همسایه

استاد اصغریان

موضوع تحقیق : جمهوری عراق

الله أكبر

کشور عراق موقعیت گذرگاهی دارد و در جنوب غرب آسیا واقع شده است. عراق از شرق با ایران / شمال با ترکیه / از غرب با سوریه و اردن / از جنوب با عربستان و کویت همسایه است. در بین این همسایه ها عراق بیشترین مرز مشترک را با ایران به طول ۱۶۰۹ کیلومتر دارد. ایران در مرزهای ۱۲۵۸ کیلومتر مرز خشکی و ۳۵۱ کیلومتر مرز آبی با عراق دارد که ۸۴ کیلومتر آن را اروندرود در بر می گیرد. عراق شرقی ترین کشور عربی است که مرز خشکی طولانی با کشورهای غیر عرب در آسیا داشته و همواره خود را نگهبان دروازه شرقی جهان عرب معرفی می کند. این سرزمین از گذشته های دور یکی از مسیرهای اتصال دهنده آسیا به اروپا و آفریقا و کوتاه ترین راه خشکی برای عبور زائران خانه خدا از آسیای مرکزی / شبه قاره هند / ایران و حتی قفقاز و آسیای صغیر بوده است. عراق ۴۳۸۳۱۷ کیلومتر مربع مساحت دارد و پنجاه و هشتمین کشور جهان از نظر وسعت است. این کشور در میان هشت کشور حوزه خلیج فارس کمترین مرز آبی را در خلیج فارس دارد. طول ساحل عراق در خلیج فارس با احتساب طول آبراهه خور عبدالله حداکثر ۸۰ کیلومتر میشود که در مقایسه با طول ساحل ایران در خلیج فارس که ۱۲۰۰ کیلومتر است بسیار ناچیز است. در واقع عراق کشوری محصور در خشکی است. بزرگترین تنگنای جغرافیایی عراق با توجه به داشتن منابع عظیم نفتی و نیاز به تولید و صادرات مقادیر عظیم نفت، عدم دسترسی کافی و ایمن به آبهای آزاد است. این کشور بارها تلاش کرده با ارائه تعریف جدیدی از مرزهایش با ایران و کویت این مشکل را به نوعی حل و فصل کند. از اهداف صدام حسین در تجاوز به ایران و کویت، تصرف استان خوزستان و بویان کویت با هدف گسترش مرزهای آبی عراق و دسترسی به آبهای آزاد بود. کشور عراق از نظر توپوگرافی یک کشور جلگه ای و مسطح محسوب میشود. بیش از ۹۰ درصد قلمرو این کشور را جلگه ها و دشت های مسطح و نسبتاً بی عارضه تشکیل می دهد. مناطق ما بین دو رودخانه دجله و فرات حاصلخیز است. در ناحیه شمال شرقی و شمال با امتداد و انتهای ارتفاعات زاگرس و ارتفاعات توروس ترکیه به طور محدود توپوگرافی این کشور به هم خورده است. بلندترین قله در نواحی شمالی عراق حاجی عمران با ارتفاع ۳۶۰۰ متر است. عراق دارای آب و هوای متنوع است. مناطق کوهستانی شمال عراق در امتداد مرز ایران و ترکیه، اغلب زمستان های سرد با بارش برف و باران و تابستان های گرم و معتدل دارد. بارش باران در این مناطق نسبت به سایر مناطق عراق بیشتر است. نواحی مرکزی و جنوب غرب عراق تحت تاثیر بادهای گرم و خشک عربستان قرار دارد. در ناحیه جنوب شرقی عراق بخاطر مجاورت با دریای خلیج فارس هوای گرم و مرطوب حاکم است.

رودخانه ها اصلی ترین منابع تامین آب عراق هستند. دو رود دجله و فرات از ترکیه و سوریه وارد عراق شده و مهم ترین رودهای این کشور محسوب میشوند. این دو رود منشأ تمدن های باستانی بین النهرین در طول تاریخ کهن این کشورند. در سواحل این رودها کشاورزی، به ویژه کاشت نخل های خرما و انواع میوه رونق دارد. رود دجله با ۱۹۰۰ کیلومتر طول از کوه های آناتولی در شرق ترکیه سرچشمه میگیرد و به سوی جنوب شرقی جریان می یابد و با تشکیل بخشی از مرز سوریه و ترکیه وارد عراق میشود. دجله از میان شهرهای بزرگی مانند موصل و بغداد عبور کرده و در نزدیکی خلیج فارس و شمال بصره به رود فرات پیوسته و همراه با رود کارون ایران، اروندرود را پدید می آورند. رود فرات نیز طولانی ترین رودخانه در جنوب غرب آسیا است که از ترکیه سرچشمه میگیرد و پس از عبور از سوریه وارد سرزمین عراق میشود. فرات تقریباً ۲۸۰۰ کیلومتر طول دارد و در غرب رود دجله واقع شده است.

بیشتر مناطق عراق با مشکل کم آبی رو به رو هستند و عراق بخش اعظم آب مورد نیاز خود را از رود دجله و فرات تامین می کند. در واقع آبادانی، شکوه و حیات این سرزمین در گرو این دو رود است. تمرکز بیشتر جمعیت عراق در اطراف این دو رود مهم و بین المللی > نشان از وابستگی این کشور به آب این دو رودخانه < دارد. در سال های اخیر، جدای از تاثیرات نامطلوب گرمایش زمین، ترکیه کشور بالادست دجله و فرات با انجام پروژه های متعدد سد سازی روی این رودخانه ها موجب شده میزان آب ورودی به عراق و سوریه کاهش یابد. برای نمونه ترکیه با اجرای پروژه گاپ، بیشترین کاهش را در زمینه آب دجله و فرات به وجود آورده است. کم شدن جریان آب دجله و فرات از زمان اجرای این طرح موجب صدمات بسیاری به محیط زیست عراق و سوریه شده است.

این آسیب ها پیامد های سیاسی ، اقتصادی و اجتماعی نامناسبی برای این دو کشور و حتی کشورهای مجاور مانند ایران به بار آورده و باعث به وجود آمدن تردید هایی در رابطه با اهداف سیاسی ترکیه برای استفاده از اهرم آب در روابط با همسایگانش شده است .

بیشتر جمعیت عراق در مناطق شمال، مرکز و بخش های شرقی کشور و در امتداد دو رود دجله و فرات ساکن هستند. بسیاری از مناطق غربی و جنوبی این کشور خالی از سکنه یا کم جمعیت هستند. زبان رسمی مردم کشور عراق عربی است. البته در مناطق کردنشین زبان کردی زبان رسمی است. مردم عراق از سه بعد دینی / قومی / جغرافیایی قابل تفکیک هستند.

از لحاظ دینی ۹۷ درصد عراقی ها مسلمان و ۳ درصد پیرو سایر ادیان می باشند. عراق محل زندگی و مزار مقدس شش امام شیعه بوده و شهرهای نجف / کربلا / کاظمین / سامرا زیارتگاه شیعیان جهان است.

به لحاظ ساختار قومی حدود ۷۵ تا ۸۰ درصد جمعیت عراق عرب هستند. کردها بزرگترین اقلیت این کشور با حدود ۱۵ تا ۲۰ درصد جمعیت می باشند. مابقی ساکنان ترکمن، آشوری، ایزدی، مسیحی یهودی و فارس هستند.

به لحاظ جغرافیایی بیشتر جمعیت عرب های شیعه در نیمه جنوبی عراق ساکن هستند. کردها در شمال و شمال شرق عراق سکونت دارند. استان های سلیمانیه و اربیل کانون اصلی آنها است. اکثر اعراب سنی در استان های مرکزی عراق زندگی میکنند.

کشور عراق به ۱۸ استان تقسیم شده است. پایتخت عراق شهر باستانی بغداد است که از همه اقوام و مذاهب در آن زندگی می کنند.

دیگر شهرهای بزرگ عراق عبارتند از: موصل دومین شهر بزرگ عراق / بصره شهر بندری عراق / کرکوک مرکز نفتی در شمال عراق / اربیل مرکز منطقه خود مختار / کردستان عراق و نجف مرکز مذهبی شیعیان جهان.

در ماده یک قانون اساسی جدید عراق (مصوب سال ۲۰۰۵) تصریح شده است که نظام حکومتی عراق از نوع دموکراتیک ، فدرال و جمهوری پارلمانی است . طبق این ماده ، فدرالیسم در عراق بایستی بر مبنای منطقه ای و جغرافیایی شکل گیرد نه ملیت ، قومیت و مذهب . زیرا از نظر قانون گذاران عراقی فدرالیسم نمیتواند تعادل قومیتی ایجاد کند . بر این اساس ، حکومت عراق از یک حکومت مرکزی و تعدادی حکومت اقلیم تشکیل میشود . تاکنون تنها اقلیم کردستان در عراق شکل گرفته است و بقیه مناطق زیر نظر حکومت مرکزی هستند . طرح تشکیل اقلیم های دیگر از جمله اقلیم مرکزی و جنوبی برای شیعیان هنوز به سرانجام نرسیده است . اقلیم کردستان دارای قوای مجریه مقننه و قضاییه جداگانه است .

فدرالیسم مؤثرترین راه برای حل معضل تأسیس دولت ملت در جوامعی است که با چند گونهی های ساختاری قومی، نژادی یا مذهبی مواجه هستند . به عبارتی ، اصلی ترین شکل حکمرانی محلی - منطقه ای و تمرکز زدایی برای یک کشور با گروه بندی های قومی - زبانی و مذهبی است . فدرالیسم ارضاء کننده حس استقلال طلبی ملت های کوچک است . در عراق پس از سقوط صدام ، برای تثبیت اوضاع و تحقق دموکراسی در یک جامعه ناهمگون قومی و مذهبی مقرر گردید ، سیستم فدرالیسم در آن کشور برقرار گردد .

اما در جامعه عراق پسا صدام ، بحران هویت ملی و برتری تعلقات قومی و مذهبی بر تعلقات ملی و نفرت های قومی و مذهبی ریشه دار و نبود فرهنگ سیاسی مدنی و دموکراتیک باعث شده اند که جامعه عراق فاقد عناصر وحدت بخش برای فدرالیسم باشد . از پیش شرط های پیدایش و استمرار این شکل از حکومت وجود و استحکام هویت ملی و حاکمیت ملی بر ورای اقتدارها و هویت های فروملی است . فدرالیسم برای آنکه منجر به جدایی طلبی نشود ، مستلزم آن است که در جامعه دولتی مقتدر شکل گیرد تا موجب استقلال و تحکیم نظم و یکپارچگی سیاسی شود . دولت مقتدر می تواند با نهادهای آموزشی ، فرهنگی جامعه پذیری و دستگاه های نظارتی بستر را برای ایجاد هویت ملی فراهم سازد. در واقع هویت ملی مستحکم می تواند به مثابه خیمه جامعه و هویت های فروملی به مثابه ستون های برافراشته کننده خیمه در طول هم عمل کنند . ولی از آنجایی که جامعه عراق به دلیل بحران هویت ملی ناشی از دولت - ملت سازی تحمیلی در یک سده اخیر ، به یک جامعه به شدت واگرا تبدیل شده فدرالیسم در چنین بستری نتیجه ای جز تجزیه کشور نخواهد داشت .

اقتصاد عراق

عراق همانند بسیاری از کشورهای نفت خیز منطقه ، به خاطر اقتصاد تک محصولی اش در نظام اقتصاد جهانی ، کشوری حاشیه ای و تابع مرکز است و از این لحاظ به شدت وابسته و آسیب پذیر می باشد. اتکای اقتصاد به نفت به تدریج عراق را وابسته به واردات کالاهای صنعتی ، مواد غذایی و صنایع خارجی کرده که در شرایط کاهش قیمت نفت و یا اعمال فشارهای بین المللی ، برای مردم عراق مشکلات فراوانی آفریده است . جاه طلبی های صدام نیز در دهه های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ آسیب پذیری عراق را بیشتر کرد.

به طور کلی اقتصاد عراق به دو بخش نفت و کشاورزی متکی بوده و از دهه ۱۹۷۰ در اقتصاد این کشور در حال افزایش بوده است . بخش کشاورزی حدود ۸ درصد از تولید ناخالص داخلی عراق و ۲۵ درصد از اشتغال کشور را به خود اختصاص داده و بزرگ ترین عرصه فعالیت بخش خصوصی در اقتصاد عراق به حساب می آید . اما تولید و فروش نفت شاهرگ اقتصادی عراق محسوب میشود . این کشور در منطقه پس از عربستان و ایران رتبه سوم در بین دارندگان ذخایر هیدروکربنی را دارا است و در جهان در رتبه پنجم قرار دارد . صادرات نفت خام حدود ۹۵ درصد درآمد ارزی عراق را تشکیل می دهد . واحد پول کشور عراق دینار است . صنعت گردشگری در عراق نیز به خاطر وجود برخی اماکن مهم مذهبی شیعیان ، نقش قابل توجهی را در اقتصاد عراق بر عهده دارد . صنایع عمده این کشور عبارت است از :

صنایع نفت

صنایع شیمیایی

منسوجات و پارچه

تولید و فناوری چرم

صنایع غذایی

کالاهای ساختمانی

صنایع فرآوری و کود

صنایع فرآوری و فلزات

عراق از نظر تاریخی و منابع طبیعی سرزمینی است بس پر مایه. جغرافیا و دسترسی به نفت و آب از ویژگی‌های مهم شکل دهنده تاریخ عراق هستند. شش هزار سال تاریخ بین النهرین از سومر تا عراق مدرن آنجا را به مهد تمدن های بزرگ تبدیل کرده است. معروف است که بین النهرین بهشت باستان شناسان است. زیرا در عراق آثار تاریخی و باستانی متعلق به دوره های گوناگون؛ از هزاران سال پیش از میلاد مسیح (ع) تا پس از ظهور اسلام را میتوان دید. نخستین اقوام باستانی ساکن بین النهرین سومریان، آکدی ها و آشوری ها بودند. عراق دوره های تاریخی بسیاری را به خود دیده است که از آن میان دوره طولانی حکومت شاهان ایرانی بر این سرزمین است. عراق در هزاران سال بخشی از تمدن عظیم ایرانیان در دوره هخامنشیان، اشکانیان، ساسانیان محسوب می شده است. حدود ۵۰۰ سال پیش از میلاد، کوروش از شاهان هخامنشی، مرکز و شمال بین النهرین را به ایران ملحق کرد. پس از هخامنشیان، سلوکیان و اشکانیان بر بین النهرین حکومت کردند. در سال ۲۲۶ میلادی امپراتوری اشکانی مضمحل گردید و بخش شرقی آنکه شامل عراق نیز بود به دست ساسانیان و قسمت غربی اش به دست رومیان افتاد. امپراتوری ساسانیان چهار قرن عراق را در تصرف خود داشت و پایتخت آن شهر تیسفون (مدائن) در میانرودان بود. در دوره ی حکمرانی ساسانیان، بین النهرین پیشرفت های فراوانی در حوزه های کشاورزی و شهرسازی کرد که بسیاری از آثار آن تا صدها سال بعد باقی ماند. پس از رحلت رسول اکرم (ص) در سال ۱۶ هجری، سپاه اسلام به فرماندهی سعد بن ابی وقاص در قادسیه در جنوب بغداد ارتش ساسانی را شکست داد و بین النهرین را تصرف کرد و از آن زمان به بعد بین النهرین جزئی از قلمرو خلافت اسلامی محسوب شد و خلیفه اسلام از شهر مدینه بر آن حکم میراند. عمر خلیفه دوم دستور داد دو شهر کوفه و بصره برای استقرار نیروهای نظامی در این سرزمین ساخته شود. امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع) در سال ۳۵ قمری مرکز حکومت را از حجاز به شهر نوبنیاد کوفه در بین النهرین انتقال داد. سه جنگ جمل / صفین / نهروان در این سرزمین به وقوع پیوستند.

پس از شهادت امیرمؤمنان (ع) در سال ۴۰ قمری و انتقال خلافت به امویان (۱۳۲-۴۱ هجری قمری)، بین النهرین بخشی از امپراتوری امویان گردید و سیطره آنان بر بین النهرین تا سال ۱۳۲ قمری ادامه یافت. دولت اموی توسط خلفای عباسی (۶۵۶-۱۳۲ هجری قمری) به انقراض کشیده شد. عباسیان از بغداد بیش از ۵۰۰ سال با ۳۷ خلیفه بر دنیای شرقی اسلام حکومت کردند. دوران زندگی امام ششم تا یازدهم از امامان شیعیان، با خلافت عباسیان همزمان شد. این شش امام شیعه توسط خلفای وقت به شهادت رسیدند. سرانجام آخرین خلیفه عباسی، مستعصم بالله در سال ۶۵۶ قمری از هلاکوخان مغول شکست خورد و پرچم امپراتوری اسلامی عباسی پس از ۵۲۵ سال واژگون شد و بغداد مرکز علوم، فرهنگ و تمدن اسلامی به دست تاتارها تبدیل به ویرانه شد.

پس از مرگ هلاکوخان، بین النهرین از سوی جانشینان او که ایلخانیان نامیده می شدند، به مدت ۸۰ سال اداره شد. پس از ایلخانیان خاندان جلایریان (۷۳۸-۸۱۳ ق) مدت ۷۵ سال بر بین النهرین حکومت راندند. با حمله ترکمن های آق قویونلو و قره قویونلو (۹۱۴-۸۱۳) بین النهرین به مدت یک قرن میدان تاخت و تاز اقوامی بی فرهنگ و بیابانگرد شد. شاه اسماعیل صفوی در سال ۹۱۴ قمری بغداد را فتح کرد. پس از او فرزندش شاه طهماسب تا سال ۹۴۱ قمری بین النهرین را جزو متصرفات خود داشت. در این سال بین النهرین از سوی سلطان سلیمان قانونی، پادشاه عثمانی تسخیر گردید. در دوران سلطنت شاه عباس صفوی در سال ۱۰۳۳ قمری بین النهرین بار دیگر به تصرف صفویان درآمد و تا سال ۱۰۴۹ قمری و در دوره سلطنت نادرشاه افشار تحت سلطه شاهان ایرانی بود. در این سال سلطان مراد چهارم، خلیفه عثمانی، بغداد را فتح کرد و بین النهرین دوباره به تصرف عثمانی درآمد. از آن پس عراق برای چند قرن تحت حاکمیت خشن و استعماری عثمانی ها قرار گرفت. در این مقطع حدود ۳۰۰ سال بین النهرین موضوع جنگ بین پادشاهان شیعی ایران و سلاطین سنی قسطنطنیه بود. در این دوران بین النهرین جزئی از ولایات حکومت عثمانی بود و توسط والیان منصوب از طرف دربار عثمانی اداره میشد. سیطره امپراتوری عثمانی بر بین النهرین تا جنگ جهانی اول ادامه یافت. بروز جنگ جهانی اول و نتایج حاصل از آن معادلات را به هم زد. عثمانی علیه انگلیس با آلمان متحد شد. اعراب به رغم فرمان سلطان عثمانی علیه انگلیس، در کنار متفقین و در مقابل عثمانی وارد جنگ شدند. ارتش عثمانی پس از شکست سخت خود از ارتش انگلستان، به سوی ترکیه عقب نشینی کرد و در روز ۱۱ آوریل ۱۹۱۷ میلادی ارتش بریتانیا وارد بغداد و سپس کرکوک شد. در ۱۶ مه ۱۹۱۶ بر اساس موافقت نامه پنهانی سایکس پیکو، سرزمین های امپراتوری عثمانی بین انگلیس و فرانسه تقسیم شد. دولت انگلستان از به هم پیوستن سه استان بصره / بغداد / موصل کشور جدید عراق را تأسیس کرد. پس از آن در کنفرانس صلح پاریس در

۱۹۱۹ میلادی (۱۲۹۸ هجری شمسی) تحت ماده ۲۲ منشور جامعه ملل عراق ، فلسطین و اردن تحت قیمومیت انگلیس و سوریه و لبنان تحت قیمومیت فرانسه قرار گرفت . تأسیس کشور عراق با روی کار آمدن سلسله جدیدی در ایران مقارن بود و این موضوع به طور حتم امری اتفاقی نبود .

در تاریخ ۲۲ فوریه ۱۹۲۱ رضاخان تحت حمایت انگلیس کودتایی را برپا کرد که نهایتاً منجر به تأسیس سلسله پهلوی در سال ۱۹۲۵ شد . انگلیسی ها به دلیل موقعیت ژئوپولیتیک عراق در منطقه و همچنین به علت ذخایر عظیم نفتی آن ترتیباتی اتخاذ کردند تا تسلط خود بر این منطقه را مستحکم سازند . لذا فیصل ، پسر سوم حسین شریف مکه را به سلطنت عراق نشانند و برادر او به نام عبدالله را شاه اردن کردند. انگلیسی ها قصد داشتند بخش مهمی از دنیای عرب (عراق / اردن / سوریه) را به وسیله خاندان هاشمی حجاز اداره کنند و بخش دیگر یعنی سرزمین حجاز را به دودمان آل سعود که رقیب خاندان هاشمی بود ؛ بسپارند . این همان سیاست معروف انگلیسی [تفرقه بیانداز و حکومت کن] بود .